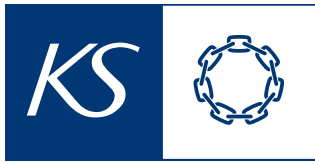

SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING

SATSINGEN
SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING | KS
ÅRSRAPPORT 2019

Helse- og
omsorgsdepartementet

SATSINGEN SAMARBEID OM ETISK KOMPETANSEHEVING | KS

ÅRSRAPPORT 2019

**SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING**

FORORD

Formålet med etisk kompetanse og systematisk praktisk etikkarbeid i helse- og omsorgstjenestene er å styrke brukernes opplevelse av at helse- og omsorgstjenestene ivaretar deres verdighet og integritet. Kvaliteten på helsetjenestene kan ikke styres og kontrolleres ved hjelp av lover og forskrifter alene. Mye av den opplevde kvaliteten ligger i det relasjonelle og sosiale. Fagfolk, ledere på alle nivåer og helsepolitikere står sammen i et felles mål om at brukerne skal møte en tjeneste med høy etisk standard. Det er travle dager ute i tjenestene, og verdier som integritet og verdighet må vernes om. Etisk refleksjon bør derfor være grunnmuren i helse- og omsorgstjenestenes arbeid for å sikre en høy etisk standard i hvert eneste møte med hvert enkelt menneske.

Kommunehelsetjenesten er en spennende, men også en krevende arbeidsplass. Ønsker, etterspørsel, behov og krav synes å være umette-lige, og ressursene oppleves sjelden som tilstrekkelige. Enkelte pasienter motsetter seg hjelp. Før jul kunne vi lese om at trakassering og vold er dagligdagse hendelser i sykehjemmene. Og det samme er nok også tilfelle i andre deler av kommunehelsetjenesten. Flere pasientgrupper som får behandling og hjelp i kommunehelsetjenesten har sykdommer som gjør at deres virkelighetsbilde ikke er det samme som hos personellet som skal hjelpe dem. Mennesker med demens, med alvorlige psykiske lidelser og ulike former for utviklingsforstyrrelser kan av og til være aggressive og utagerende, og svært uforutsigbare. Da er det viktig med nok personell, med riktig kompetanse og god kontinuitet. Viktig, men ikke tilstrekkelig.

Etisk refleksjon er en trygg, kunnskapsbasert og demokratisk metode for å sikre viktige verdier for brukere, pårørende, ansatte og tjenestene, og har vist seg å kunne være et lite «kinderegg» i helse- og omsorgstjenestene. Etikksatsingen i KS ble evaluert i 2019, og både ledere og ansatte var tydelige i sine tilbakemeldinger:

Etisk refleksjon og verdibevissthet har positiv effekt på måten arbeidet blir utført på, samarbeidet, kvalitet, brukersikkerhet og medbestemmelse, yrkesstolthet og kommunikasjonen med pårørende.

Etisk refleksjon har dessuten en positiv innvirkning på yrkesstoltheten hos ansatte og ledere i helse- og omsorgstjenestene, og kan derved bidra til at ansatte fortsetter i yrket. Høy etisk bevissthet bidrar til godt omdømme og bedre rekruttering, noe som er kritisk viktig i dagens og fremtidens utfordringsbilde.

Oppfordringen går herved til enda flere kommuner og tjenester om å ta i bruk systematisk etikkarbeid, og utnytte det potensialet for utvikling og forbedring som ligger i å gi ansattes og ledere rom for refleksjoner om egen praksis.

Åse Laila Snåre
Avdelingsdirektør
Helse og velferd

Christine Haga Sørli
Leder av satsingen
Samarbeid om etisk
kompetanseheving

INNHOOLD

FORORD.....	5
OM SATSINGEN SAMARBEID OM ETISK KOMPETANSEHEVING I KS	8
Bakgrunn	8
Formål	9
Hovedmål	9
Effektmål	9
Organisering	9
AKTIVITETER 2019	12
Nøkkeltall	12
Fagdager og metodekurs	12
Gode eksempler på kommunalt etikkarbeid	13
Fagdag: Etisk refleksjon om pårørende	13
Etikkveka i Flora kommune	15
Leve hele livet og etikk	16
Gode etikk – kommuner	17
Betydningen av et systematisk etikkarbeid:	18
Etikkprisen 2019	19
Regionale fagdager i etikk	22
Den samiske pasienten	23
Kommunikasjon og spredning	24
Kvalitetskonferanse Sverige	24
Verdighetskonferansen	24
Facebook	25
Nettsiden på KS.no	25

METODER OG VERKTØY FOR SYSTEMATISK	
ETISK REFLEKSJON	26
Den lille etikkveilederen	26
Den lille etikkveilederen Samisk	26
E-læringsverktøyet Etisk refleksjon: Martin-filmene	27
Etikk-julekalender	27
SAMARBEID	28
Nasjonalt	28
Helse- og omsorgsdepartementet	28
Senter for medisinsk etikk	28
KS	28
Regionalt	30
VEIEN VIDERE	31
Kommunenes kvalitetsarbeid og fagutvikling i tjenestene	31
En ny etikksatsing	32
OVERSIKT OVER AKTIVITETER 2019	34

OM SATSINGEN SAMARBEID OM ETISK KOMPETANSEHEVING I KS

Bakgrunn

Satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving (heretter Etikksatsingen) finansieres av Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) og driftes av KS. Prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving startet i 2007. KS skulle i samarbeid med staten og yrkesorganisasjonene bidra til at ansatte i de kommunale helse- og omsorgstjenestene har grunnleggende kompetanse i fagetikk. En viktig del av arbeidet var også å utvikle modeller for å forankre etikkarbeidet organisatorisk i kommunene. Over halvparten av landets kommuner deltok i prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving i prosjektperioden (2007-2015).

Fra 2016 har Samarbeid om etisk kompetanseheving vært videreført som en nasjonal satsing med forankring i Kompetanseløft 2020. Satsingen arbeider lokalt og regionalt med å bistå kommunene i deres etikkarbeid.

Formålet med etisk kompetanse og systematisk praktisk etikkarbeid i tjenestene er å styrke brukernes opplevelse av at helse- og omsorgstjenestene ivaretar deres verdighet og integritet.

Helse- og omsorgsdepartementet har formulert følgende hovedmål for Samarbeid om etisk kompetanseheving for denne perioden:

- Etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid er en naturlig del av helse- og omsorgstjenestenes kontinuerlige forbedringsarbeid og faglige utviklingsarbeid
- Spre metoder og verktøy for etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid som er utviklet gjennom prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving
- Støtte kommunenes arbeid for å øke kompetansen om håndtering av etisk utfordringer

Det vektlegges i tildelingsbrevet at satsingen skal knyttes enda tettere opp mot tjenestenes kvalitetsarbeid og fagutvikling.

KS og Senter for medisinsk etikk har et formelt samarbeid for å sikre at våre to fagmiljøer samlet gir kommunene et best mulig tilbud innen relevant helsefaglig etikk.

Formål

Formålet med etisk kompetanse og systematisk praktisk etikkarbeid i tjenestene, er å styrke brukernes opplevelse av at helse- og omsorgstjenestene ivaretar deres verdighet og integritet.

Hovedmål

Satsingen skal bidra til at kommunene styrker den etiske kompetansen og etablerer et systematisk etikkarbeid i helse- og omsorgstjenestene. Satsingen skal knyttes enda tettere mot kvalitetsarbeid og fagutvikling i tjenestene.

Effektmål

- Etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid er en naturlig del av helse- og omsorgstjenestens kontinuerlige forbedringsarbeid og faglige utviklingsarbeid.
- Kommunene bruker metoder og verktøy for etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid som er utviklet gjennom prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving
- Etikksatsingen i KS er den viktigste samarbeidspartneren i kommunenes arbeid med å øke kompetansen om håndtering av etiske utfordringer

Organisering

Etikksatsingen i KS er en nasjonal satsing som gjennom å være en regional ressurs bistår og støtter kommunes eget kvalitets og forbedringsarbeid lokalt.

Prosjektleder i KS har full stilling som leder og regional veileder på Østlandet. Veilederne for øvrig er frikjøpt fra sitt ordinære arbeid ute i kommunene og jobber 20-40 prosent for satsingen. De har ulik faglig bakgrunn og en god variasjon i etter- og videreutdanninger. Alle syv kjenner utfordringsbildet i de kommunale helse- og omsorgstjenestene godt, samt at de har bred erfaring og kompetanse innen etikk og etisk refleksjon. Veilederne reiser ut til kommunene og bistår med kurs og veiledning tilpasset lokale/regionale behov og ønsker. De gir også råd og veiledning, etterspør etikkarbeid og er en viktig fagressurs i regionene. Veilederne arbeider primært innenfor sitt regionale område, men tar oppdrag utenfor egen region ved behov slik at alle oppdrag blir møtt.

Ansatte i satsingen desember 2019

- Leni Klakegg: 40 % (20 % frem til september)
Sogn og Fjordane, Hordaland (region Vestland fra 2020)
- Hanne Norum Hollekim 20 %
Hedmark og Oppland (region Innlandet fra 2020)
- Lars Helge Myrset 20 %
Rogaland og Agder (region Rogaland fra 2020)
- Øystein Iversen 20 %
Trøndelag (region Trøndelag fra 2020)
- Karianne Walberg Dale 40 %
Troms og Finnmark (region Troms og Finnmark fra 2020)
- Anita Nilo 20 %
Buskerud, Telemark og Vestfold (region Vestfold og Telemark fra 2020)
- Christine Haga Sørлие 100 %
Østfold, Akershus og Oslo (Region Viken og Oslo fra 2020)

Leder av satsingen, Christine Haga Sørлие, og veilederne samarbeider via e-post, telefon, på fagdager og månedlige videomøter. Dette bidrar til å sikre det faglige innholdet, samt å holde satsingen aktuell og relevant. Vi møtes fast til Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere som SME arrangerer i mai, samt til utdelingen av Etikkprisen i desember. Begge gangene har vi arbeidsseminar for veilederne dagen før eller etter. Vi har også hvert år en fagsamling for å øke kompetansen og videreutvikle satsingen. I år var vi i Senja, og med oss hadde vi professor Rudi Kirkkaug. På denne samlingen jobbet vi særlig for å se på et videre tilbud til ledere. Evalueringsrapporten synliggjorde hvor viktig etisk refleksjon er som verktøy i verdibasert ledelse, og lederne etterspør mer kompetanse.

Satsingen vil i 2020 ansette fire nye regionale veiledere i de regionene som per i dag ikke har regional veileder, altså Nordland, Møre og Romsdal og Agder. Det vil også ansettes en regionale veileder for å betjene regionene Viken og Oslo.

Satsingen veiledere, fra venstre Karianne Walberg Dale, Øystein Iversen, Hanne Norum Hollekim, Lars Helge Myrset, Christine Haga Sørli, Leni Klakegg, Anita Nilo. Foto Rudi Kirkhaug.

AKTIVITETER 2019

Nøkkeltall

- Ca. 5589 total har deltatt på fagdager og metodekurs som Etikksatsingens veiledere har arrangert eller deltatt på som foredragsholdere.
- Dette er en økning på over 2500 deltagere fra 2018.
- Vi har totalt arrangert eller hatt innlegg på 117 arrangement.
- Det er en økning på ca. 67 arrangement fra i fjor.
- Vi har gjennom 2019 hatt deltagere fra over 90 kommuner.
- Det er en økning på ca. 40 kommuner fra i fjor. Av disse kommunene hadde 57 kommuner vært med i prosjektperioden (2007–2015), mens 32 kommuner ikke var med (+ at vi har noen kommuner vi ikke har navn på).

Økningen skyldes flere faktorer. Vi har vært bevisste på å styrke en regional innretning på satsingen og har flere arrangement på regionalt nivå. Vi har økt ressursene i satsingen med en veileder i 20 % i 2019 + at en veileder har økt sin stilling med 20 % fra september 2019. Vi har også vært flinkere til å rapportere ned på deltagerantall og kommuner. Men fremfor alt opplever vi at økningen viser at det er kontinuerlig behov for mer etisk kompetanse i tjenestene, både i kommuner som har fått overført etikk-kompetanse gjennom deltagelse i prosjektet og ikke.

Fagdager og metodekurs

Det er stor variasjon i både innholdet og størrelse på oppdragene i kommunene. De regionale etikkveilederne har i hovedsak bistått helse- og omsorgstjenestene, men arrangementene har også hatt deltagere fra andre kommunale tjenester. Etikksatsingens regionale veiledere erfarer at innlegg på en konferanse arrangert av andre bidrar til økt oppmerksomhet på betydningen av etisk refleksjon som et verktøy for å arbeide med kvalitetsheving og faglig utvikling til det beste for brukerne. Innlegg på en time eller to synliggjøre behov for mer etisk kompetanse og ønske om å lære metodikk for etisk refleksjon. Vi tilbyr da kommunene metodekurs for å lære opp nye etikkveiledere i tjenestene. Metodekurs og lignende for mindre grupper kan ruste deltagerne til selv å lede den etiske refleksjonen på eget arbeidssted. Vi mener begge deler er viktig, og legger inn mye ressurser slik at våre opplegg skal være utfra bestillers/deltagernes

behov akkurat der de befinner seg i sitt etikkarbeid. Det virker til å være økt behov for egne metodekurs for ledere i forhold til lederutfordringer og verdibasert ledelse. Evalueringsrapporten Etisk refleksjon og verdibevisssthet¹ viser tydelig hvilket potensiale som ligger i at ledere får denne kompetansen. Vi ønsker derfor videreutvikle et kurstilbud for ledere.

Deltagerne kurs og konferanser vi arrangerer og deltar på kommer fra helse- og omsorgstjenestene, oppvekst, rus og psykiatri, NAV, barnevernsinstitusjoner, tjenester for utviklingshemmede, spesialisthelsetjenesten, saksbehandlere, avlastningssenter for barn og unge, legevakt, utdanningsinstitusjoner m. fl. Dette viser at det er et bredt behov for opplæring av metodikk for etisk refleksjon i mange tjenester som er relasjonsbaserte og verdistyrte.

Gode eksempler på kommunalt etikkarbeid

Fagdag: Etisk refleksjon om pårørende

skrevet av Lene Fossbråten, fagkonsulent og prosjektleder i USHT Innlandet (Oppland)

USHT Innlandet (Oppland) arrangerte fagdag «Etisk refleksjon om pårørende» på tvers av tjenester og sektorer på Gjøvik 28. oktober 2019. Fagdagen ble ledet av Hanne Norum Hollekim, regional veileder i Samarbeid om etisk kompetanseheving KS.

Fagdagen var ledd i prosjekt «Systematisk samarbeid med pårørende» ved USHT Innlandet (Oppland). Prosjektet pågikk 2018-2019, sammen med Helse- og omsorg, Oppvekstsektor og Frivilligsentral i Gjøvik kommune. Ivaretagelse av barn og unge som er pårørende og fokus på familieperspektivet har et særlig forbedringspotensial. Prosjektet erfarte at det både er behov for – og muligheter for å bruke hverandres kompetanse på tvers av tjenester og sektorer, og å samarbeide om pårørende. I Helse- og omsorg var det behov for gjenoppfrisking av etisk refleksjon og ønskelig å relatere metodikken spesifikt relatert til pårørendearbeid. Oppvekstsektor var ikke kjent med denne konkrete metodikken fra tidligere. Det var en spennende utfordring å planlegge fagdagen både i forhold til at innholdet skulle oppleves relevant og nyttig for samtlige deltakere og i forhold til at etisk refleksjon var kjent for noen og nytt for andre. I forkant av fagdagen utarbeidet prosjektgruppa ulike case for å synliggjøre et utvidet perspektiv på – og fra pårørende som ansatte kan møte i sin arbeidshverdag.

46 deltakere fra Helse og omsorg, Oppvekst og Frivilligsentral deltok på fagdagen. Disse var fordelt i grupper på 6-7 deltakere på tvers av sektorer og tjenester. Gjennom case så vi på hvordan utfordringer kan

¹ <https://www.ks.no/fagomrader/helse-og-omsorg/eldreomsorg/samarbeid-om-etisk-kompetanseheving/undersokelse-om-betydningen-av-etisk-refleksjon/>

Bilde fra arrangementet. Foto USHT Oppland

henge sammen i en familie, hvordan ulike pårørende berøres og etiske dilemma som kan oppstå i dette. Deltakerne fikk innføring i hvordan bruke etisk refleksjonsmodell som et verktøy når man står foran etiske dilemma. Det er gitt tilbakemeldinger til arrangørene om at fagdagen var tankevekkende og svært nyttig.

Etikkveka i Flora kommune

Skrevet av Leni Klakegg, regionale veileder i etikk-satsingen, prosjekt-medarbeider Leve hele livet Vestland og rådgiver i helse- og omsorg.

Etikkveka i Florø vart arrangerte på bakgrunn av at Flora kommune vant etikkprisen 2018. Etikkveka var i perioden 2.–5.9.19. Måndag starta med opning med tur til Brandsøyåsen ein tur på 300 moh. Været var ruskete, men ca 30 persona fant vegen dit og fikk med seg opning av Kultursjef , fløytespel, kaker og saft.

På veg opp hadde etikkveiledernetverket lagt ut dilemma til refleksjon og malt verdjar på steinar. Steinane ligger fortsatt ved stien.

Onsdagen var det opplæring for ny og «gamle» etikkveiledere i Flora kommune. I tillegg inviterte vi Vågsøy kommune, som skal slå seg saman med Flora og bli Kinn kommune i 2020. 35 tilsette fekk med seg denne opplæringa som var med professor Per Nortvedt. På kvelden same dag hadde vi «Verdi kafé» på biblioteket som var for tilsette, frivillige, brukara, pårørande, innbyggjarane i kommunen. Det møtte 60 personar. Neste dag var det konferanse for 135 tilsette i Flora og Vågsøy kommune. Det vart ei flott markering av etikkprisen og ei veke med mykje fokus på etikk på ulike plan. I tillegg involverte ein mange personar.

Bilde fra åpningsturen i Etikkveka. (Foto KS)

Leve hele livet og etikk

Skrevet av Leni Klakegg

Utviklingsenter for sjukeheimar og heimetenestar i Sogn og Fjordane og KS arrangerte fagdag på Thon Hotel Jølster, Skei for heile fylket der tema var «Leve hele livet og systematisk etisk refleksjon». Einar Aadland var ein av hovudforelesarane. Det deltok 105 amsatte frå 9 ulike kommunar.

Kvalitetsreforma «Leve heile livet» med sine 5 innsatsområder, handlar i stor grad om tiltak som kommunen allereie har, men som ein mangla systematikk' på og i nokre tilfelle ikkje har fått implementert i drifta.

I nokre av dialogmøtene som har vore i kommunane vert det sagt at ein må ha haldningsendring hos tilsette for å få til implementering av enkelte tiltak.

Målet med implementering er praksisendring, men og auka bevisstheit, kunnskap, forståelse og refleksjon rundt praksisfelt.

Systematisk etisk refleksjon er systematisk utforsking av ein situasjon. Refleksjon hjelper oss til å sjå saka frå fleire side, få nye perspektiv. Identifisere verdier, ta begrunna og informerte avgjørsler. Derfor er det naturleg og sjå reforma og systematisk etisk refleksjon som ein god metode for endring, og implementering av gode tiltak.

Foto fra samlingen. Foto KS

Gode etikk – kommuner

Søknadene til Etikkprisen viser oss hvordan de gode etikk – kommunene arbeider. Søknadene er grundige og viser detaljert hvordan søkerkommunene arbeider med forankring, struktur, innovasjon og kvalitet. Fagjuryens begrunnelse for nominasjon til Etikkprisen viser noe av dette:

Arendal kommune

Fagjuryen for Etikkprisen 2019 mener at Arendal kommune ved området helse og levekår har vist pågangsmot og utholdenhet gjennom mange år. De har klart å opprettholde et stort systematisk etikkarbeid sammenhengende siden 2011. Søknaden gir en ærlig beskrivelse av opp- og nedturen, og juryen ser at det har vært tatt lærdom av begge deler. Juryen merker seg positivt at etikkarbeidet ble løftet et nivå da bystyret tidligere i år vedtok opprettelse av et etisk råd i helse og levekår, som en del av arbeidsgiverstrategi 2023. Juryen syntes det var inspirerende at kommunen søkte etter medlemmer i rådet gjennom offentlige kanaler, og at det var en åpen søkeprosess. Kommunene viser god sammenheng og systematikk i etikkarbeidet på alle nivåer. Det er bredde i tjenestene som får kompetanseheving i etisk refleksjon og verdibevisthet. Kommunen har gode visjoner for arbeidet videre, og fagjuryen støtter en utvikling hvor brukerinvolvering etterstrebes på alle nivåer. Arendal kommune kan vise til et solid etikkarbeid som stadig videreutvikles, og er et godt eksempel for andre kommuner.

Bærum kommune

Fagjuryen for Etikkprisen 2019 mener at Bærum kommune kan vise til et omfattende, varig og solid etikkarbeid. Fagjuryen ser at Bærum kommune har hatt en god utvikling av etikkarbeidet siden oppstart i 2008. De har lyktes med den krevende overgangen fra prosjekt til etablering av etisk refleksjon som en del av den kontinuerlige driften. Etikkarbeidet er forankret i rådmannens oppdragsbrev til virksomhetene. Juryen merker seg positivt at kommunen har avsatt en 40 % stilling til en overordnet koordinering og ledelse av etikkarbeidet, og synes det er spennende at denne ressursen ligger i kommunens HR avdeling. Bærum viser at de har en solid struktur for gjennomføring av ulike tiltak, samt jevnlig evaluering av tiltakene. Etikkarbeidet er preget av en helhetlig tankegang. Juryen synes det er inspirerende at etikkarbeidet inkluderer alle kommunens ansvarsområder fra korrupsjon til omsorg. Helhetlig tenkning vises også i at arbeidet inkluderer tjenester som barnevern og skolehelsetjeneste. Det er positivt at opplæring gis til både fagansatte og ledere, og gjennomførte kurs automatisk legges til ansattes CV. Fagjuryen ser positivt på et videre fokus på brukerinvolvering og pårørendesamarbeid. Bærum kommune kan vise til et gjennomtenkt og helhetlig etikkarbeid, og er et godt eksempel for andre kommuner.

Eigersund kommune

Fagjuryen for Etikkprisen 2019 mener at Eigersund kommune ved helse- og omsorgsavdelingen viser et systematisk etikkarbeid som er godt forankret i øverste ledelse. Kommunen viser i søknaden til et etikkarbeid

som er nært knyttet til praksisfeltet. Det er tjenestenært og brukernært. Juryen merker seg positivt konkrete praktiske tiltak som at etisk refleksjon kommer opp på tjenestelisten hver uke, og at alle møtenotater fra etikkveiledermøtene inneholder en liste lenker til verktøy og videre faglig fordypning. I søknaden fremheves det gjennom sitater fra tjenestene hvor stor betydning etisk refleksjon har for kvalitet og trygghet. Dette bekrefter også at etisk refleksjon som metodikk er solid forankring på fagnivå. Kommunen inkluderer mange tjenester i sitt etikkarbeid, også tjenester som NAV og helsestasjon. Dette mener juryen er positivt og et uttrykk for en god helhetstenkning. Viljen til å se etisk refleksjon direkte i sammenheng med etisk sensitive områder understrekes ved at etikk – kontaktene også er pårørendekontakter. Eigersund kommune sitt etikkarbeid er knyttet til øvrig kvalitets- og fagutviklingsarbeid, og det er et mål at tjenestene skal ha en reflektert praksis, hvor man unngår en kultur preget av rett/galt – tankegang. Eigersund kan vise til et variert og systematisk etikkarbeid, og er et godt eksempel for andre kommuner.

Betydningen av et systematisk etikkarbeid:

Det er vanskelig å måle effekten av et systematisk etikkarbeid i forhold til kvalitetsforbedring, men i sitatene under kan vi lese hvordan enkelte ansatte vurderer effekten. Sitatene er hentet fra søknader til Etikkprisen.

Den berørtes opplevelse av verdighet og integritet kan være vanskelig å måle. Men man kan lytte på tilbakemeldinger og stole på deres opplevelse av å ha følt seg ivaretatt i møte med helse og omsorgstjenesten. Nav sier videre at: «I vår jobb med brukere, har etisk refleksjon gitt oss økt bevissthet rundt egen tilstedeværelse og respekten vi skal ha for dem og deres situasjon. Vi opplever at refleksjon i forkant av møte med bruker, har ført til at vi møter bruker med større forståelse og lettere kan anerkjenne deres situasjon. Vi håper det har ført til at bruker føler seg sett og hørt, og kan bevare sin verdighet i møte med NAV».

Miljøtjenesten skriver: «Refleksjonene i personalgruppen består ofte av bevisstgjøring i å se det fra et brukerperspektiv, være bevisst på egne verdier kontra brukers verdier.»

Og igjen fremhever hjemmesykepleien: «-Etter at vi startet med etikk, har vi blitt mer beviste i våre valg, og mer samstemte i holdningene våre, noe som igjen virker positivt i forhold til pasientene. Pasienten er i fokus, når valg skal tas.»

*«Ved å være åpne for etiske refleksjoner, opplever vi også at kollegaer tørr å vise sårbarhet overfor hverandre. Vi tørr å stille spørsmål ved oss selv og hvordan vi håndterer saker, og vi er åpne for tilbakemeldinger/ refleksjoner fra kollegaer. Det tenker vi styrker våre relasjoner i kollegiet.» **Eigersund kommune***

Hva er spesielt med deres etikkarbeid: *At etisk refleksjon er egnet for å øke oppslutning om tiltak og felles praksis. I forbindelse med tilsyn fra Fylkesmannen i 2018, har Fylkesmannen godkjent etisk refleksjon og SME-metoden som en kunnskapsbasert metode for veiledning i vedtak*

etter HOL kapittel 9. Dette har gitt oss et nytt bruksområde for etisk refleksjon hvor hensynet til brukernes autonomi er svært sentralt. **Bærum kommune**

Vi er særlig stolte av: At vi kobler etisk refleksjon både til kvalitetsarbeid og til et helsefremmende tiltak for de som arbeider i tjenestene. God ivaretagelse av ansatte er vesentlig for å kunne gi tjenester av høy kvalitet, og etisk refleksjon bidrar til bedre samarbeid og kommunikasjon mellom helsearbeidere, samt reduserer sykefravær og stress/skvis og rollekonflikt. **Bærum kommune**

Etikkprisen 2019

Etikkprisen deles ut til en kommune/virksomhet som driver et systematisk praktisk etikkarbeid for å styrke brukerens verdighet og integritet, og det systematiske etikkarbeid som en naturlig del av de kommunale helse- og omsorgstjenestenes kvalitetsarbeid og faglige utvikling. Prisen ble delt ut for niende gang i år.

Følgende kandidater søkte om Etikkprisen 2019:

- Arendal kommune
- Bergen kommune
- Bærum kommune
- Eigersund kommune

Følgende kriterier må være oppfylt for å komme i betraktning:

- Etikkarbeidet fører til økt oppmerksomhet rundt brukermedvirkning
- Etikkarbeidet engasjerer ledere og medarbeidere i organisasjonen
- Etikkarbeidet er forankret i kommunen (toppleder-, mellomleder-, medarbeidernivå)
- Etikkarbeidet er systematisk og varig
- Etikkarbeidet dokumenteres og følges opp
- Nytenkning, kreativitet og innovative løsninger i etikkarbeidet vektlegges

Fagjuryen for 2019 besto av følgende medlemmer;

- Leder: Nils Røhne, ordfører i Stange
- Anneline Svendsen, Helse- og omsorgsdepartementet
- Trygve Johannes Lereim Sævareid, Senter for medisinsk etikk v/Universitetet i Oslo
- Ingvar Tølløv Skjerve, Fagforbundet
- Erik Seierstad, lekmann
- Signe Pape, KS region
- Anne Jesperud Kittelsen, USHT Oslo.

Årets nominerte kommuner var Arendal, Bærum og Eigersund. Bærum kommune ble tildelt Etikkprisen 2019 og mottok diplom, blomster og 100 000 kr. Eldre- og folkehelseminister Sylvi Listhaug og styreleder i KS, Gunn Marit Helgesen, sto for utdelingen. Leder av fagjuryen Nils Røhne og fjorårets vinner, Flora kommune ved Leni Klakegg bidro i utdelings-

seremonien. Etter selve utdelingen holdt professor Sturla Stålsett et engasjerende foredrag. Det var musikalske innslag gjennom dagen av Erling Strøm og Madeleine Ossum på henholdsvis piano og fiolin. Dagen ble ledet av avdelingsdirektør for avdeling Helse og velferd i KS, Åse Laila Snåre.

Satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving fikk under utdelingen en tildeling på 1 million kroner utenom den faste tildelingen av driftsmidler. Fra tildelingsbrevet:

«Som KS er kjent med, arbeider Helse- og omsorgsdepartementet med en stortingsmelding om lindrende behandling og omsorg. Et tema i meldingen vil være åpenhet om døden. Mange ansatte, pårørende og brukere står overfor krevende etiske dilemmaer i møte med døden. Mange kan synes det er vanskelig å snakke om døden. Det er behov for å styrke etisk refleksjon om døden, og å tilrettelegge for samtaler om døden, blant helsepersonell og mellom helsepersonell, pasienter/brukere og pårørende. Helse- og omsorgsdepartementet ønsker derfor å bidra til å styrke Samarbeid om etisk kompetanseheving slik at denne satsingen kan bidra til å styrke etisk refleksjon rundt døden og livets slutt.

En styrking av etisk refleksjon skal gi helsepersonell økt kompetanse om etiske spørsmål, og bidra til at helsepersonell får kompetanse og trygghet slik at de legger til rette for samtaler om døden med pasienter og pårørende. Gjennom samtaler om døden kan den som er syk og de pårørende få mulighet til å gi uttrykk for deres behov og preferanser. Slik skal styrkingen bidra til å styrke kvaliteten på lindrende behandling og omsorg».

Artikkel om vinnerkommunen og den høytidelige utdelingen finner du her: <https://www.ks.no/fagomrader/helse-og-omsorg/eldreomsorg/samarbeid-om-etisk-kompetanseheving/barum-kommune-vant-etikkprisen-2019/>

Etikkarbeid bør knyttes stadig nærmere til kommunenes øvrige kvalitet- og fagutviklingsarbeid fordi evalueringsrapporten Etisk refleksjon og verdibevisthet viser at ansatte og ledere i tjenestene anser etisk refleksjon som sentralt for å ivareta kvaliteten på tjenestene. Vi har deltatt i ulike satsinger gjennom Kompetanseløft 2020 ved å holde etikkinnlegg på ulike fagsamlinger, som for eksempel Velferdsteknologiens ABC og hverdagsrehabilitering i regi av KS og USHT-ene, og på Gode pasientforløp.

Årets vinner av Etikkprisen 2019, Bærum kommune. Foto: KS

Regionale fagdager i etikk

For å styrke regionale nettverk har satsingen gjennom 2019 arrangert regionale konferanser i samarbeid med USHT' ene som har vært åpne for alle ansatte i helse- og omsorgstjenestene og andre interesserte. Innholdet i dagene har vært lagt opp utfra de regionale behovene, og sett i lys av øvrig kvalitetsarbeid i regionen. Oppland hadde sin regionale etikkdag i 2018. I 2019 har vi arrangert regional fagdag i etikk i Hedmark, Vestfold, Oslo, Sogn og Fjordane, Østfold og Akershus. Temaer for disse fagdagene har vært varierte: «Pårørendesamarbeid -dilemmaer og etisk klokskap», «Leve heile livet og etikk», «Etisk refleksjon – kompass for helsepersonell i ulendt terreng», «Etisk refleksjon, et verktøy i møte med hverdagsprioriteringer», «Etikk og pårørendesamarbeid».

Satsingen har i 2019 arrangert en regional fagdag i samarbeid med Senter for medisinsk etikk i Rogaland med særlig fokus på erfarne etikkveiledere og ansatte med et meransvar for etikkarbeidet i kommunen. SME/KS startet opp dette tilbudet i 2018 på bakgrunn av tilbakemeldinger om behov for flere regionale møteplasser på den nasjonale samlingen for etikkveiledere som SME arrangerer årlig. Tilbakemeldingene på denne felles fagdagen var gode, så vi ønsket å gi flere regioner samme tilbud i 2019. Vi hadde planlagt en tilsvarende dag i Tromsø høsten 2019, men den ble utsatt. Våren 2020 arrangerer vi en felles fagdag for denne målgruppen i Trøndelag.

Bilde fra den regionale fagdagen i etikk i Vestfold. (Foto USHT Sandefjord)

Fra venstre Karianne Walberg dale, regional veileder i etikksatsingen Troms og Finnmark, Anne Grete Balto og Kristine Gaup Grønmo og Christine Haga Sørli. (Foto KS)

Den samiske pasienten

Samarbeid om etisk kompetanseheving har siden oppstart hatt fokus på den samiske pasienten for å sikre likeverdige tjenester. Det har hvert år vært arrangert etikkseminar i samarbeid med USHT samisk og Fylkesmannen. I 2019 ble lunsj til lunsj – seminaret holdt i et vinterkaldt Karasjok i januar. Det var 30 deltagere fra helse- og omsorg, oppvekst, psykisk helse og rus, Samisk hus i Oslo og elever og lærere fra Sami vgs. Tema var kulturforståelse, etikk og verdier.

Satsingen har i 2019 oversatt Den lille etikkveilederen til nord-samisk, og det er i 2020 iverksatt en oversettelse av den siste utgaven av Etikkhåndboka (2020) til nord-samisk. Det er viktig at også hovedboka vår er tilgjengelig, og at den kan være et viktig supplement også for utdanningsinstitusjonene og den planlagte samiske sykepleierutdanningen i Kautokeino.

Les mer om våre oppdrag i 2019 i vedlegg bakerst. Vi har valgt å inkludere etikkoppdrag de regionale veilederne har gjort i regi av sitt hovedarbeidssted for å synliggjøre synergieffekten for både Etikksatsingen og hovedarbeidsgiver. Disse er markert i blått og er tatt med i tallene over.

I tillegg til disse oppdragene kommer veiledning og rådgivning av kommunene på telefon, mail og gjennom videomøteplattformen vår: Refleksjonsrommet.

Kommunikasjon og spredning

Kvalitetskonferanse Sverige

Leder av satsingen, Christine Haga Sørлие, holdt innlegg på den nasjonale kvalitetskonferansen Utvecklingskraft. Det er Sveriges største konferanse med fokus på forbedringsarbeid innenfor helse, pleie- og omsorg. Konferansen arrangeres hvert år i Kulturum, som ledes av Göran Henriks. Kulturum er region Jönköping läns utviklings- og forbedringsarbeid. På konferansen presenterte vi funnene fra evalueringsrapporten Etisk refleksjon og verdibevisssthet. Betydningen for kvalitet, trivsel og samhandling. Temaet for konferansen var Kraft att skapa hälsa, og vi argumenterte for et systematisk etikkarbeid styrker fysisk og mental helse for brukere, pårørende og ansatte. Evalueringsrapporten viser at ansatte og ledere mener at etisk refleksjon bidrar til økt kvalitet og at etisk refleksjon er et viktig verktøy innenfor verdibasert ledelse.

Rapporten ligger her: <https://www.ks.no/fagomrader/helse-og-omsorg/eldreomsorg/samarbeid-om-etisk-kompetanseheving/undersokelse-om-betydningen-av-etisk-refleksjon/>

For dere som er interesserte så kan dere se en video fra Gode pasientforløp sin fjerde samling i Ofoten, Troms og Finnmark hvor Christine Haga Sørлие også presenterte evalueringsrapporten. Det er noenlunde det samme som ble holdt i Jönköping. https://www.youtube.com/watch?v=SDeSv1K9B_M&feature=youtu.be&fbclid=IwAR2AYAhiwe1mly-Q8osqaIGzWJxQ_e5btZzahE5udmqGBaCde5GWCAFBBeUVE

Verdighetskonferansen

Flora kommune vant Etikkprisen 2018, og etter det ble satsingens regionale veileder bedt om å holde et innlegg på Verdighetskonferansen. Den arrangeres av Fagforbundet og Verdighetssenteret. Leni Klakegg presenterte hvordan Flora kommune har forankret og drevet sitt etikkarbeid gjennom mange år, og resultatene det har gitt for tjenestene og brukerne av tjenestene. <https://www.verdighetsenteret.no/2019/04/15/laerer-ingenting-reflekterer/?fbclid=IwAR2ZBEI3gOfsqWz3otemymVH-bAe5avqjeWioHEUE8wKBpaRcTVWtPHtNpsA>

Etisk refleksjon gir bedre helse- og omsorgstjenester Christine Haga Sørлие skrev en artikkel for tidsskriftet Kreftsykepleie om betydningen av etisk refleksjon for gode tjenester. Den ble publisert i Kreftsykepleien 01. 19. <https://www.ks.no/contentassets/9a484286836e4c0c843d6074a8fe-2fec/EtiskRefleksjon.pdf>

Facebook

Satsingens Facebook-side **Samarbeid om etisk kompetanseheving** har 2020 som liker siden, noe som er en økning på 200 fra i fjor. Det legges ofte ut innlegg. Alle regionale veilederne som er på Facebook er administrator for siden. Innleggene kan være en etisk refleksjon om aktuelle temaer, hilsen fra en samling vi er på, et dikt, informasjon fra satsingen eller lansering av en ny NoU, stortingsmelding eller lignende.

Nettsiden på KS.no

Vi har gode tall på antall visninger på artikler på siden. Vi har i 2019 hatt flest treff på E-læringsverktøyet om Martin, Verktøy og metoder, etikkjulekalenderen 2019 og Den lille etikkveilederen. Satsingens nettside er stadig under utvikling for å være et sted hvor kommunene kan finne aktuell og relevant informasjon.
<http://www.ks.no/etisk-kompetanseheving>

METODER OG VERKTØY FOR SYSTEMATISK ETISK REFLEKSJON

Vi har i 2019 lansert nye verktøy som erstatning for utdaterte verktøy.

Den lille etikkveilederen

Sendt ut 17 000 eksemplarer. Det er satt i gang en revidering av heftet «Tips og hjelp for å komme i gang med etisk refleksjon. Kommunene har etterlyst verktøy for etisk refleksjon som kan gjennomføres på kortere tid enn de store hovedmodellene, så Einar Aadland og Tom Eide vil lage noen slike i denne nyutgaven.

Den lille etikkveilederen Samisk

Lansert i desember 2019.

Satsingen skal spre metoder og verktøy for etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid som er utviklet gjennom prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving. Vi forteller alltid om relevante verktøy når vi er ute på oppdrag og selger dem til produksjonspris. Mange av verktøyene våre ligger også til gratis nedlastning på sidene våre. Alle verktøy er utviklet enten av eller med kommunene selv. Etikkhåndboken er vårt viktigste verktøy, og den holder seg godt selv om den sist ble revidert i 2011.

(Skjerm bilde fra KS.no.)

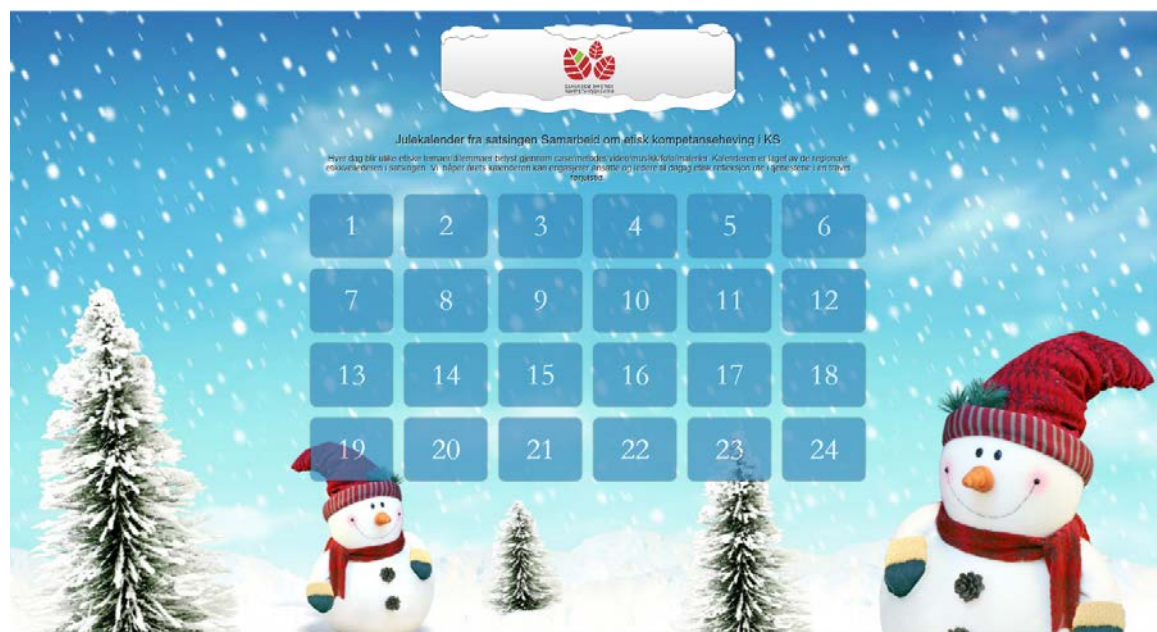
E- læringsverktøyet Etisk refleksjon: Martin-filmene

E-læringsverktøyet Etisk refleksjon ble oppdatert teknisk i 2019, og kan nå deles på vanlige plattformer. Filmene er tilgjengelige for kommunene via vår nettside på KS.no, KS-læring og på YouTube. Vi har også gitt tillatelse til at filmene kan legges inn i ulike kompetanseportaler, og filmene er blant annet gjort obligatoriske for LIS-leger i Helse Sør-Øst og gjort tilgjengelig for alle ansatte der. Martin -filmen brukes mye som grunnlag for etisk refleksjon ute i tjenestene og i undervisning på videregående skoler og høyskoler.

Mer om satsingens ulike verktøy her: <https://www.ks.no/fagomrader/helse-og-omsorg/eldreomsorg/samarbeid-om-etisk-kompetanseheving/verktoy-og-metoder/>

Etikk-julekalender

Etikk-kalenderen er et digitalt verktøy som etterspørres fra kommunene i god tid før jul. Hver luke i kalenderen består av flere elementer som f. eks. en overskrift, et dilemma og en video/sang. I år hadde vi 1350 forhåndspåmeldte deltagere, noe som er nesten en dobling fra året før. Det ble sendt ut nærmere 30 000 e- postpåminnelser og årets kalender fikk en veldig god mottagelse i kommunene. Kalenderen brukes blant annet ute på tjenestestedene til en daglig etisk refleksjon sammen med kollegaer, og får veldig gode tilbakemeldinger om at den skaper entusiasme og bidrar til viktig etisk refleksjon i en hverdag i desember.

(Skjerm bilde fra KS.no.)

SAMARBEID

Nasjonalt

Helse- og omsorgsdepartementet

Helse- og omsorgsdepartementet finansierer satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving. De ga også satsingen en ekstra bevilgning i desember 2019 for å styrke kvaliteten på lindrende pleie og omsorg.

Etikksatsingen gir innspill til KS-høringsuttalelser til nye stortingsmeldinger og NoU-er der verdier og etikk står særlig sentralt, slik som i prioriteringer, tvangslovbegrensning og lindrende behandling.

Senter for medisinsk etikk

Senter for medisinsk etikk (UiO) (SME) og Etikksatsingen i KS har samarbeidet om flere ting gjennom året. Vi har to til tre samarbeidsmøter per år, og gir ut et felles nyhetsbrev per semester. Våre to fagmiljøer ønsker sammen å gi et best mulig helhetlig tilbud til de kommunale helse- og omsorgstjenestene. SME har deltatt på flere av våre regionale fagdager i etikk med innlegg om forskning på hvordan å lykkes med etikkarbeidet og om prioriteringer. Satsingens ansatte har deltatt på de fleste av SME sine arrangement og undervisningstilbud. Vi har også arrangerte fagdager i etikk sammen.

I januar 2020 hadde SME og KS en felles work-shop fra lunsj til lunsj hvor alle ansatte og regionale veiledere deltok. Her ble vi enige om å utvikle en felles diskurs etisk modell for etisk refleksjon, 6-trinnsmodellen, som skal erstatte SME – modellen (SME) og etisk sjekklister (KS) slik at vi får en felles modell for begge fagmiljøene og for både spesialist- og kommunehelsetjenesten. Vi skal også sammen utvikle en forenklet veileder til bruk av metoden (ett ark), samt et lite hefte i lommeformat. Ansatte som sitter i kliniske etikk får mye opplæring og trening i å bruke modellen. Ansatte ute i tjenestene sier at de har behov for en veileder slik at de ulike trinnene blir bedre forklart. Ved å lage en slik veileder og en felles modell håper vi å unngå forvirringen vi opplever at noen får ved at vi har ulike navn på et nokså lik metodikk.

KS

I KS-langtidsmål er ett av hovedmålene Det gode liv i alle livsfaser. Etikksatsingen bidrar til dette målet gjennom at ansatte og ledere i helse- og omsorgssektoren får økt kompetanse på å identifisere, reflektere over og håndtere etiske utfordringer i sin praksis. Etikksatsingen ønsker å

(Foto fra SME og etikksatsingens felles etikkdag i Stavanger. F. v. Lars Helge Myrset, Christine Haga Sørлие, Heidi Marie Karlsen og Anne Kari Tolo Heggstad)

være en sentral bidragsyter for at KS skal lykke i denne viktige ambisjonen. En forutsetning for å oppnå hovedmålet over at tjenestene klarer å rekruttere og beholde rett kompetanse til rett sted til rett tid i kommunene. Evalueringsrapporten Etisk refleksjon og verdibevissthet (lenke tidligere i rapporten) viser at lederes etiske kompetanse og et systematisk etikkarbeid i tjenestene styrker en rekke jobbtilfredshetsfaktorer.

Satsingen samarbeider med det nasjonale læringsnettverket Gode pasientforløp for det hele mennesket (tidligere eldre og kronisk syke/psykisk helse og rus). Vi deltar på enkelte samlinger, en del av læringsnettverkssamlingen og møter kommuner som er i et forbedringsarbeid. Mange av disse ser at etisk refleksjon vil være et godt supplement til de metoder og verktøy som de får kjennskap til gjennom deltagelse i et slikt læringsnettverk.

Christine Haga Sørлие, leder av satsingen sitter i KS sin administrative etikkgruppe og deltar fast i Kommunesektorens etikkutvalg i KS sine møter. Det er en sammenheng mellom beslutninger på administrativt og politisk nivå når det gjelder forvaltningen av tjenestene, og etiske utfordringer på fagnivå. Et økt samarbeidet mellom Kommunesektorens etikkutvalg og satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving vil styrke KS i å bistå kommunenes etiske utfordringer fra mikro, miso og makronivå.

Regionalt

Satsingen mener at den beste måten å støtte kommunenes eget etikkarbeid lokalt er å styrke regionale nettverk og tilbud. Vi samarbeider derfor med andre aktører som jobber regionalt. Hvem disse er vil variere i de ulike regionene, men i de fleste regionene har vi et godt samarbeid med

Utviklingssenter for hjemmetjenester og sykehjem, KS region og Fylkesmennene, som vist tidligere i rapporten.

Vi samarbeider også med høyskole og universitet både i forhold til å bidra med etisk kompetanse nært knyttet til praksis og for å sikre kvalitet på eget arbeid. Regional veileder Leni Klakegg har blant annet kontakt med Høyskolen på Vestlandet i Førde angående trainee sykepleiere. På alle fagdager med trainee – sykepleierne er det etisk refleksjon. Regional veileder Lars Helge Myrset har i flere år hatt et halvdags etikkseminar for studenter som er i praksis, og gjennom det kontakt med praksisveilederne på Universitet i Stavanger. Øystein Iversen i Trøndelag skal i 2020 starte opp med undervisning/veiledning av vernepleierstudenter i samarbeid med NTNU.

VEIEN VIDERE

Tildelingsbrevet fra HOD gir rammer for og innhold til Etikksatsingen i KS, og vi har gjennom årsrapporten beskrevet hvordan vi har utøvd dette oppdraget i 2019. Et av målene for Etikksatsingen i KS er at vi skal bistå kommunene slik at etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid er en naturlig del av helse- og omsorgstjenestenes kontinuerlige forbedringsarbeid og faglige utviklingsarbeid. Årsrapporten har vist at det er stort behov for Etikksatsingen videre. Vi ser også av aktuelle innsatsområder og mediasaker at dette behovet ikke vil bli mindre i fremtiden.

Kommunenes kvalitetsarbeid og fagutvikling i tjenestene

Etiske utfordringer vil alltid eksistere i tjenester hvor noen er ansvarlig for å yte hjelp til mennesker i en sårbar situasjon. Kvaliteten på tjenestene avhenger av hvordan disse utfordringene håndteres av den enkelte ansatte, tjenestene og ytre rammer. Høsten 2018 ble Etikksatsingen evaluert og undersøkelsen viser at kommunene gjennom prosjektet/satsingen har fått økt kompetanse på å identifisere, reflektere over og håndtere etiske utfordringer i tjenestene. Systematisk etisk refleksjon kan være til støtte og hjelp for å sikre en høy etisk bevissthet innenfor en rekke områder.

Vold og trusler på sykehjem: Dette fikk stor oppmerksomhet høsten 2019, og er krevende å møte for ansatte som trenger kunnskap for å ivareta pasienter/brukere. Ledere som har et overordnet ansvar for kvaliteten på tjenesten og ansvar for de ansatte og arbeidsmiljøet trenger også å kunne bygge egen kompetanse for trygg og god ledelse. Etisk refleksjon kan bidra til at kunnskap og erfaringer om hvordan vold og trusler i konkrete situasjoner kan forbygges og håndteres.

Lindrende omsorg: I den nye stortingsmeldingen vil åpenhet om døden være et tema. Etisk refleksjon kunne styrke ansattes evne til å stå i krevende situasjoner uten selv å bli utrygge, slik at brukernes og de pårørendes behov og preferanser blir best mulig ivaretatt.

Helsefelleskap: Evalueringsrapporten viser at evne og vilje til samarbeid styrkes ved systematisk etisk refleksjon. Etikk-kommuner melder at ansatte blir tryggere på hverandre, får bedre forståelse av hverandres vurderinger og mer tillit gjennom systematisk refleksjon, og at det er et nyttig verktøy også i samarbeid med andre tjenester.

Tvangsbegrensingsloven: Jus og etikk henger sammen. Mye kan lovreguleres, men innenfor tjenester som er relasjonsbaserte og situasjonsbestemte må også intensjonen bak lovene og de iboende verdiene være forstått av ledere og ansatte.

Leve hele livet: Stortingsmelding nr. 15 Leve hele livet bygger på verdier. Der understrekes det at de ansattes bevissthet om egne holdninger og verdier er viktig i møtet med den enkelte pasient/bruker. Etisk refleksjon kan utvikle større bevissthet om egne holdninger og faglighet. Satsingen Gode pasientforløp bidrar til retningsendringen fra Hva er i veien med deg? til Hva er viktig for deg? Etisk refleksjon kan støtte en slik grunnleggende viktig holdningsendring hos ledere og ansatte.

Det viktigste først NOU 2018:16: Prioriteringer i den kommunale helse- og omsorgstjenesten er et viktig tema politisk, administrativt og faglig. Ansatte i tjenesten prioriterer hver eneste dag, i møte med den enkelte bruker og mellom pasienter/brukere. Etisk refleksjon kan bidra til at det viktigste blir prioritert først, og at eventuelle forsømmelser kommer i etisk riktig rekkefølge.

0 – 24 samarbeid: Samarbeidet om utsatte barn og unge skal styrkes. Det er mange etiske utfordringsområder i oppvekstfeltet. Etisk refleksjon er i liten grad tatt i bruk i faglig kvalitetsforbedring, trolig fordi metoder og verktøy er lite kjent i tjenestene.

En ny etikksatsing

Satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving er inne i siste året med tildeling, som del av Kompetanseløft 2020. KS ønsker derfor å fortsette å gi kommunene det tilbudet de etterspør gjennom en ny etikksatsing inn i neste Kompetanseløft. Kommunene har som mål at innbyggerne skal oppleve et godt liv der de bor i alle livsfaser. For å oppnå dette trenger vi faglig dyktige og etisk kompetente ansatte. Basert på aktuelle behov, ny kunnskap og satsingsområder anbefaler KS følgende innretning for best å bistå kommunene i deres arbeid med å øke den etiske kompetansen i sine tjenester:

- **Regional plattform.** For å nå flest mulig tjenester og ansatte foreslår KS en styrking av regionale nettverk, en nasjonal satsing som gjennom regionale ressurser bistår og støtter kommunes eget kvalitets- og forbedringsarbeid lokalt.
- **Lederkompetanse** KS foreslår å tilby ledere regionale kurs som styrker kompetansen på etisk refleksjon som et verktøy i utøvelsen verdibasert ledelse.
- **Metoder og verktøy.** Satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving har utviklet metoder og verktøy i et samarbeid mellom kommunene, KS og Diakonhjemmet høyskole. Metodene er ikke tjenestespesifikk og verktøy for andre tjenester kan videreutvikles på basis av allerede utprøvde og kvalitetssikrede metoder for etisk refleksjon.

- **Målgruppen for ny etikksatsing utvides til å omfatte også ansatte og ledere i oppveksttjenestene og sosialtjenestene.** KS har erfart en økende etterspørsel fra barnehager, skoler, skolehelsetjeneste og sosialtjenestene. Så langt har det ikke vært kapasitet til å møte denne etterspørselen, og det er heller ikke alternative tilbud å henvise til. Det er særlig 0-24 samarbeidet om tilbudet til utsatte barn og unge som er aktuelt.
- **Lindrende omsorg og behandling.** Etikksatsingen fikk desember 2019 en ekstra tildeling fra HOD for å styrke kvaliteten på lindrende behandling og omsorg gjennom økt etisk kompetanse på etiske utfordringer i møte med livets slutt, samt bidra til økt åpenhet om døden. Dette arbeidet følges opp videre.

Satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving har bistått kommunene i deres etikkarbeid i snart 13 år. Evalueringsrapporten Etisk refleksjon og verdibevissthet viser at ledere og ansatte gjennom Etikksatsingen i KS har fått økt kompetanse på å identifisere, reflektere over og håndtere etiske utfordringer i sitt daglige arbeid. Etisk refleksjon er et viktig verktøy for å jobbe med fagutvikling og kvalitetsforbedring i tjenestene til det beste for brukere, pårørende, ledere og ansatte for å sikre at det viktigste blir vernet om og kommer først.

OVERSIKT OVER AKTIVITETER 2019

Sort: Oppdrag i regi av å være regional veileder i etikksatsingen.

Blått: Etikkopppdrag i egenskap av å være ansatt hos hovedarbeidsgiver

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
10.1.19	Foredrag på oppstartsseminar Velferdsteknologiens ABC: «Etikk og Velferdsteknologi»	Hjelmeland og Strand	30	Deltakere i opplæringsprogrammet Velferdsteknologiens ABC	KS
10.1.19	Stand på Nasjonal Helsekonferanse i regi av KS og Helse- og omsorgsdepartementet				KS
21.–23. 1.19	Etikkseminar Den samiske pasienten	Kvænangen, Nesseby, Alta, Nordkapp, Kautokeino, Karasjok, Sami vgs.	30	Helse og omsorg, oppvekst, psykisk helse og rus, lærere og elever ved Sami vgs (helsefagarb)	KS
22.1.19	Metodekurs samling 1 av 3	Sola, Stavanger, Time	15	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
22.1.19	BoA-skole	Trondheim	40	Tjenester for utviklingshemmede	Trondheim
30.–31. 1.19	Gode pasientforløp psykisk helse og rus.	Hordaland			KS
31.1.19	Fagdag 1 av 2	Eigersund	40	Alle «etikk-kontakter», helse og omsorg	KS
7.2.19	Etikkveiledernetverk	Flora	22		Flora
11.2.19	Etikk i praksis – opplæring i etikk og etisk refleksjon i Tilrettelagte Tjenester (pulje 1)	Stange	35	Tilrettelagte Tjenester	Stange
12.2.19	Metodekurs samling 2 av 3	Sola, Stavanger, Time	15	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
13.–14. 2.19	Metodekurs	Frogn kommune	21	Helse og omsorg	KS
14.2.19	Fagdag 2 av 2	Eigersund	40	Alle «etikk-kontakter», helse og omsorg	KS
21.2.19	Innlegg Velferdsteknologiens ABC	Flå, Nes, Gol, Hallingdal, Ål	55	Helse og omsorg	KS
26.2.19	Innlegg Eldreomsorgens ABC	3 kommuner i Telemark	35	Helse og omsorg	KS
27.2.19	Stand/informasjon på Nettverkskonferansen til USHT Hedmark	Kommunene i Hedmark		Alle kommunale helse- og omsorgstjenester	KS
5.3.19	Velferdsteknologiens ABC	Enebakk, Frogn, Nesodden, Oppegård, Ski, Vestby, Ås	124		KS

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
5.3.19	BoA-skole	Trondheim	40	Tjenester for utviklingshemmede	Trondheim
5.3.19	Metodekurs samling 3 av 3	Sola, Stavanger, Time	15	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
6.3.19	Verdikafe	Flora kommune	60	Alle tilsette og innbyggerane	Flora
6.3.19	Opplæring nye etikkveiledere	Flora og Vågsøy kommune	30	Helse og omsorg	Flora
7.3.19	Fagdag	Trondheim	20	Hjemmetjeneste	KS
7.3.19	Regional fagdag i etikk «Leve heile livet og etikk»	Kommunane i Sogn og Fjordane	150	Alle kommunale helse- og omsorgstjenester, brukarråd, eldreråd, Fylkesmann og Fylkeskommune	KS
11.3.19	Fagdag «etikk og etisk refleksjon»	Arendal	100	Ansatte i Helse og omsorg	KS
12.3.19.	Effektiviseringsnettverk Hverdagsrehabilitering			Helse og omsorg	KS
14.3.19	Velferdsteknologiens ABC	Frogn og Ski	47	Helse og omsorg	KS
19.3.19	Metodekurs samling 1 av 3	Stavanger	17	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
20.03.19	Etikkseminar. «Etikkrefleksjon som verktøy i behandling og miljøterapi»	Rogaland A-senter	20	Ansatte i rusinstitusjon, spesialisthelsetjenesten	Stavanger
21.03.19	Etikkseminar for studenter	Stavanger	25	Sykepleierstudenter i praksis	Stavanger
21.3.19	Innlegg ressursnettverk barnepalliasjon	Kommuner i Vestfold	30	Helse og omsorg Kunnskap og oppvekst	KS
21.3.19	Etikk i praksis – opplæring i etikk og etisk refleksjon i Tilrettelagte Tjenester (pulje 2)	Stange	35	Tilrettelagte Tjenester	Stange
22.3.19	Nettverksmøte for etikkveiledere	Trondheim	20	Helse og omsorg	KS
26.3.19	Innlegg på Verdighetskonferansen: «Etikkprisen 2018»	Oslo	150	Heile landet	Flora
26.–27. 3.19.	Verdighetskonferansen	Nasjonalt	218	Div	KS
27.3.19	Fagdag: «Etikk takk»	Åmot	ca 85	Psykisk helse og rus, dagavdelingen, hjemmetjenesten, sykehjemmene, bolig for funksjonshemmede, ergoterapeut og lederne.	KS
27.03.19	Foredrag: Etikk og refleksjon i profesjonell praksis	Kristelig legeforening, medlemsmøte	30	leger	Stavanger
27.3.19	Faglig forum- Grunnleggende om etikk, verdier etisk refleksjoner	Kvæfjord	40	Ledere og ansatte i helse- og omsorg	KS
28.3.19	Etikkinnlegg på fagdag	Trondheim	20	Hjemmetjeneste	KS
4.4.19	Etikk i praksis – opplæring i etikk og etisk refleksjon i Tilrettelagte Tjenester (pulje 3)	Stange	35	Tilrettelagte Tjenester	Stange

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
4.4.19	Fagdag Etikk	Frogn kommune	30	Saksbehandlere, helse og omsorg, fagkoordinatorer, diverse koordinatore, fysio- og ergoterapeuter og forebyggende tjenester	KS
9.4.19	Metodekurs samling 2 av 3	Stavanger	17	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
10.4.19	Foredrag på fagdag «Hverdagsetikk»	Eigarnes, Hå, Stavanger og Værnesregionen DPS	50	Ansatte i helse og omsorg	KS
10.4.19	Regional fagdag KS/SME	Hå, Boganes, Stavanger, Eigersund	55	Helse, sosial og omsorg	KS
12.4.19	Nettverkssamling for etikk-kontakter	Stange	60 invitert – ikke dokumentert oppmøtetall	Alle helse-, omsorg- og sosialtjenester	Stange
23.4.19	BoA-skole	Trondheim	40	Tjenester for utviklingshemmede	Trondheim
25.04.19	Foredrag «Hverdagsetikk»	Stavanger	15	Ledere på sykehjem	Stavanger
29.4.19	Etikkdag for eff. nettverksledere i KS		12		KS
30.4.19	Metodekurs samling 3 av 3	Stavanger	17	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
2.5.19	Fagdag- «Etikk til hverdag og fest» - Grunnleggende om etikk, verdier/prinsipper, etiske refleksjoner. Ulike møteplasser for etisk refleksjon	Bardu	13	Sykehjem, Hjemmesykepleien, Bo og oppfølging, kreftsykepleier, Legevakt og Psykisk helse-døgn (Leder for legevakt)	KS
7.5.19	Fagdag- «Etikk til hverdag og fest» - Grunnleggende om etikk, verdier/prinsipper, etiske refleksjoner. Ulike møteplasser for etisk refleksjon	Dyrøy	30	Sykehjem, Hjemmesykepleien, Rehabilitering/TPU, Merkantil, Pleie og omsorg Enhetsleder for Helse og omsorg	KS
8.5.19	Innlegg læringsnettverk utviklingshemmede og underernæring	Larvik	25	Helse og omsorg	KS
9.5.19	Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere og etikkfasilitatorer i regi av SME			Alle kommunale helse- og omsorgstjenester	KS
10.05.19	Fagdag. «Etikkrefleksjon som verktøy i behandling og miljøterapi»	Rogaland A-senter	15	Ansatte i behandlingsavdeling, spesialisthelsetjenesten	Stavanger
15.5.19	«Etisk refleksjon, -et kompass for klarere retning i palliasjon og forhåndssamtaler» Fagdag for arbeidslagsledere i helsetjenester i hjemmet	Stange	Ca 10	Helsetjenester i hjemmet	Stange
15.5.19	Samling etikk kontakter	Sandefjord	20	Bo- og beh.senter	Sandefjord
21.5.19	Metodekurs i etisk refleksjon dag 1/3	Stange, Ringsaker, Åmot, Grue	28	Sykehjem, hjemmetjenester, avlastningssenter for barn og unge, rus/psyk.helsetjeneste, dagavdeling, tjenester for funksjonshemmede	KS

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
22.05.19	Fagdag 1 av 2	Stavanger	15	Ledere i barnevernstiltak for enslige mindreårige asylsøkere	Stavanger
23.05.19	SESAM-konferanse: «Etisk refleksjon rundt tvang»	Kommune- og spesialisthelsetjeneste, Helse Vest	100	Ansatte og ledere i kommune- og spesialisthelsetjeneste	Stavanger
27.-28.5.19	Innlegg på kvalitetskonferansen «Utvecklingskraft 2019» i Jönköping				KS
29.5.19	Veileder for sorggruppeledere i Fransiskushjelpen	Oslo	20		KS
4.6.19	Metodekurs i etisk refleksjon dag 2/3	Stange, Ringsaker, Åmot, Grue	28	Sykehjem, hjemmetjenester, avlastningssenter for barn og unge, rus/psyk.helsetjeneste, dagavdeling, tjenester for funksjonshemmede	KS
05.06.19	Fagdag 2 av 2	Stavanger	15	Ledere i barnevernstiltak for enslige mindreårige asylsøkere	Stavanger
6.6.19	Fagdag «Brukermedvirkning»	Ringerike kommune	50	Helse og omsorg	KS
7.6.19	Fagdag	Fosen	70	Helse og omsorg	KS
13.6.19	Etikk i praksis – opplæring i etikk og etisk refleksjon i Tilrettelagte Tjenester (pulje 4)	Stange	35	Tilrettelagte Tjenester	Stange
13.6.19	Velferdsteknologiens ABC	Eidskog, Åsnes, Grue, Sør-Odal, Nord-Odal, Kongsvinger	50	Helse og omsorg	KS
14.6.19	ETIKK I PRAKSIS Introduksjonsdag for ferievikarer (pulje 1)	Stange	30	Sykehjem, Tilrettelagte tjenester, helsetjenester i hjemmet	Stange
18.6.19	Metodekurs i etisk refleksjon dag 3/3	Stange, Ringsaker, Åmot, Grue	28	Sykehjem, hjemmetjenester, avlastningssenter for barn og unge, rus/psyk.helsetjeneste, dagavdeling, tjenester for funksjonshemmede	KS
18.6.19	Ferievikaropplæring	Florø	30	Tilsette helse og omsorg	Flora
19.+20.6.19	Fagdag- «Etikk til hverdag og fest» - Grunnleggende om etikk, verdier/prinsipper, etiske refleksjoner. Ulike møteplasser for etisk refleksjon	Sørreisa	72	Sykehjem, Hjemmesykepleien, Boligtjeneste, Dagsenter, Omsorgshybler, Kjøkken, Legekontor (Enhetsleder for Helse og omsorg)	KS
19.6.19	Ferievikaropplæring	Sandefjord	60	Helse og omsorg	Sandefjord
19.6.19	ETIKK I PRAKSIS Introduksjonsdag for ferievikarer (pulje 2)	Stange	56	Sykehjem, Tilrettelagte tjenester, helsetjenester i hjemmet	Stange
26.6.19	Ferievikaropplæring	Florø	30	Tilsette helse og omsorg	Flora

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
22.8.19	Nettverkssamling for etikk-kontakter	Stange	60 invitert – ikke dokumentert oppmøtetall	Alle helse- , omsorg- og sosialtjenester	Stange
27.8.19	Kick-off-samling	Stavanger	50	Ansatte i NAV	KS
27.8-28.8.19	Fagdag	Lierne	25	Helse og omsorg	KS
2-6.9.19	Etikkveka. Fire ulike arrangement: Mandag Tur og refleksjon Onsdag: Kurs for etikkrettleiarar Onsdag: Verdikafe på kvelden Torsdag: Fagdag for ansatte	Florø	30 30 60 135	Alle tilsette og innbyggerne i Flora kommune + Vågsøy	Flora
3.9.19	Innlegg Eldreomsorgens ABC	Vestfold	20	Helse og omsorg	KS
4.9.19	Metodekurs 1 av 2	Stavanger	10	Ledere i NAV	KS
6.9.19	Innlegg Eldreomsorgens ABC	Telemark	30	Helse og omsorg	KS
16.9.19	Innlegg Fagnettverk demens	Vestfold	15	Helse og omsorg	KS
20.9.19	Metodekurs etisk refleksjon for ledere – dag 1/3	Stange, Ringsaker, Løten, Åmot	34	Hjemmetjenester, sykehjem, tilrettelagte tjenester/bofellesskap, avlastningscenter for barn og unge	KS
24.9.19	Metodekurs oppfølging	Frogn kommune	20	Helse- og omsorg	KS
25.9.19	Regional fagdag i etikk med USHT Akershus og USHT Østfold	A-hus, Asker, Askim, Bærum, Eidsberg, Enebakk, Ski, Frogn, Fredrikstad, Halden, Hobøl, Lørenskog, Marker, Rælingen, Nittedal, Oppegård, Rakkestad, Råde, Sarpsborg, Skedsmo, Ski, Skiptvet, Sørum, Trøgstad, Våler, Ås	Ca 160	Helse, sosial og omsorg	KS
26.9.19	Fagforedrag på Fagseminar om pårørende – i regi av USHT Hedmark (2 x like halvdagsseminarer): «Forhåndssamtaler og etiske betraktninger»	Kommuner i Hedmark	Totalt 280 + følgere via streaming.	Alle helse- og omsorgstjenester	KS
26.9.19	Veileder for sorggruppeledere i Fransiskushjelpen	Oslo	20		KS
26.9.19	Fagdag» Etikk og systematisk etisk refleksjon»	Solund kommune	30	Alle helse og omsorgstjenester	KS

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
26.+27. 9.19	Fagdag – «Etikk til hverdag og fest» – Grunnleggende om etikk, verdier/prinsipper, etiske refleksjoner. Ulite møteplasser for etisk refleksjon	Tromsø	42	Bo og oppfølging, (TPU+ funksjonshemmede) Merkantil 3 Avdelingsleder, 1 merkantil og 1 konsulent(oppfølging av sykemeldte, redusere sykefravær)	KS
04.09.19	Metodekurs 1 av 2	Stavanger	10	Ledere i NAV	KS
2.10.19	Fagdag	Trondheim	25	Helse og omsorg	KS
3.10.19	Metodekurs etisk refleksjon for ledere – dag 2/3	Stange, Ringsaker, Løten, Åmot	34	Hjemmetjenester, sykehjem, tilrettelagte tjenester/bofellesskap, avlastningssenter for barn og unge	KS
8.10.19	Innlegg Mitt Livs ABC	Vestfold	15	Helse og omsorg	KS
15.10.19	BoA-skole	Trondheim	40	Tjenester for utviklingshemmede	Trondheim
18.10.19	Metodekurs etisk refleksjon for ledere – dag 3/3	Stange, Ringsaker, Løten, Åmot	34	Hjemmetjenester, sykehjem, tilrettelagte tjenester/bofellesskap, avlastningssenter for barn og unge	KS
21.10.19	Foredrag på oppstartsseminar Velferdsteknologiens ABC: «Etikk og Velferdsteknologi»	Eigersund, Klepp, Sola, Randaberg, Kvitsøy, Sandnes	40	Deltakere i opplæringsprogrammet Velferdsteknologiens ABC	KS
22.10.19	Metodekurs samling 2 av 3	Sola, Stavanger	17	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
22.10.19	Regional fagdag i etikk med USHT Oslo	Bydeler i Oslo	50	Helse og omsorg	KS
23.10.19	Nettverkssamling for etikkveiledere	Bærum	Ca. 40	Helse, sosial og omsorg	KS
25.10.19	Innlegg helsepedagogikk-kurs	Vestfold	80	Helse og omsorg, brukerorganisasjoner	Sandefjord
28.10.19	Tverretattlig fagdag i regi av USHT Oppland og Gjøvik kommune: «Etisk refleksjon om pårørende»	Gjøvik	46	Helsestasjon og skolehelse-tjeneste, Tverrfaglig familieteam, barnehager, sykehjem, omsorgssentre, Tilrettelagte tjenester for mennesker med nedsatt funksjonsevne, Frivilligsentral, Tildeling- og koordineringsavdeling, Hjemmetjenesten, Fysio- og ergoterapitjenesten, Støttekontaktkoordinator, Skolekontor, Rustjenesten	KS
30.+31. 10.19	Fagdag- «Etikk til hverdag og fest» - Grunnleggende om etikk, verdier/prinsipper, etiske refleksjoner. Ulite møteplasser for etisk refleksjon	Gratangen	17	Sykehjem, Miljøtjeneste, BPA, Fysioterapeut, Legekontor, 1 Sektorleder, 3 avdelingsledere	KS
30 og 31.10.19	Fagdag «Etikk og etisk refleksjon i brukerperspektiv og kommunikasjon»	Bremanger kommune	100	Tilsette og ledere i helse og omsorg	KS

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune(r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhetsområder	Rolle
5.11.19	Fagdag- «Etikk til hverdag og fest» - Grunnleggende om etikk, verdier/ prinsipper, etiske refleksjoner. Ulike møteplasser for etisk refleksjon	Lenvik	28	Behandling og rehabiliterings- avdelingen (BRA) Fysioterapi (+1 Fysio fra Områdegeriatrisk tjeneste- Midt-Troms/UNN) Ergoterapi Fastlege+ Lege tilknyttet BRA Fagleder	
12.11.19	Metodekurs 2 av 2	Stavanger	10	Ledere i NAV	KS
19.11.19	Metodekurs samling 3 av 3	Sola, Stavanger	17	Etikkveiledere helse og omsorg	KS
19.11.19	Regional fagdag i etikk i samarbeid USHT	Vestfold og Telemark	190	Helse og omsorg	KS
26.11.19	Veileder for sorggruppeledere i Fransiskushjelpen	Oslo	20		KS
28.11.19	Regional fagdag i etikk med USHT Hedmark, Fylkesmannen i Innlandet og Etikknettverket for kommunale helse- og omsorgstjenester i Hedmark: «Etisk refleksjon – kompass for helsepersonell i ulendt terreng»	Alle kommuner i Hedmark invitert. Deltakere fra: Elverum, Folldal, Grue, Hamar, Kongsvinger, Løten Ringsaker, Stange, Sør-Odal, Våler, Åsnes	Ca 200	Sykehjem, hjemmetjenester, omsorgsboliger, ulike bofellesskap, Tilrettelagte tjenester for mennesker med nedsatt funksjonsevne, tildelingsenheter, fysio- og ergoterapitjenester, kommunalmedisinsk senter, aktivitet og arbeid, rus- og psykisk helsetjeneste, avlastningsenter for barn og unge,	KS
4 -5. 11.19	Konferanse om Velferdsteknologi	Sogn og Fjordane	60	Tilsette helse og omsorg	USHT/KS
8.11.19	Undervisning i oppstart av etisk refleksjon	Vågsøy kommune	60	Tilsette helse og omsorg	KS
12.11.19	Oppfølgingsdag etter 1. fagdag	Bardu	5	Sykehjem, Hjemmesykepleie Legevakt	KS
14.11.19	Regional fagdag i etikk «Leve heile livet og etikk»	Alle kommuner i Sogn og Fjordane	110 (9 kommuner deltok)	Tilsette helse og omsorg	KS
6.12.19	Innlegg på Etikkprisutdelingen 2019 som vinnerkommune 2018				Flora
11.12.19	Nettverkssamling for etikk-kontakter og ledere med tema «Møte med den andre». Foredrag av Pelle Sandstrak: «Mr Tourette og jeg»	Stange	35	Alle helse-, omsorg- og sosialtjenester	Stange
17.+19. 12.19	Oppfølgingsdag etter 1. fagdag	Sørreisa	53	Sykehjem, Hjemmesykepleien, Boligtjeneste, Dagsenter, Omsorgshybler, Kjøkken, Legkontor (Enhetsleder for Helse og omsorg)	KS

I tillegg kommer direkte veiledning av kommuner på telefon, møter og i Refleksjonsrommet, arbeidssamlinger i KS-regi, annet samarbeid med kommuner/oppdragsgivere som ikke er direkte arrangementer, samt Etikkprisutdelingen.

Helse- og
omsorgsdepartementet